

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 สรุปผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์ผลการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของชุมชนตามสมมติฐานการศึกษา สามารถสรุปได้ 4 ประเด็นหลัก ดังนี้

7.1.1 การรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน

การรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านแม่หมีและบ้านแม่ต๋อมสรุปได้ว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ที่ซ้อนทับแนวเขตหมู่บ้านและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน โดยก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตรูปแบบเดิมของชาวบ้านและสิทธิโดยพฤตินัย (*de facto*) ซึ่งชาวบ้านเคยได้รับในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่ป่า เช่น สิทธิการใช้พื้นที่เพื่อทำไร่ข้าวหมุนเวียน สิทธิการขยายพื้นที่ทำกินและสิทธิในการเลือกพื้นที่อยู่อาศัยตามความเชื่อของชนเผ่า เนื่องจากการออกกฎระเบียบเพื่อจัดการทรัพยากรและเพื่อควบคุมกิจกรรมในเขตอุทยานฯ มีความขัดแย้งกับความเป็นอยู่เดิมของชาวบ้าน ทั้งในแง่การผลิตและการบริโภค ซึ่งถือเป็นปัจจัยพื้นฐานของการมีชีวิตรอยู่ภายในชุมชนที่ผูกพันกับทรัพยากรในป่า ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามาตรการการอนุรักษ์พื้นที่ป่า มีส่วนสร้างปัญหาการดำรงชีวิตต่อชาวบ้านดั้งเดิม จนนำไปสู่การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์และอำนาจการจัดการที่สูญเสียไปกลับคืนมา (*self preservation*) ซึ่งเป็นการกระทำเพื่อกลุ่มชุมชนในระดับย่อยมากกว่าการมุ่งเปลี่ยนแปลงระบบสังคมในระดับกว้าง

โดยการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น จะมีกลุ่มเยาวชนเป็นแนวหน้ารับผิดชอบเรื่องการค้าเนินการ และมีกลุ่มอาวุโสและกลุ่มแกนนำเป็นผู้วางแผน ตัดสินใจเลือกแนวทางการเคลื่อนไหว นอกจากนี้การเคลื่อนไหวในกรณีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแฉ่ซ้อน ยังมีการจัดตั้งกลุ่มกองทุนรักษาป่าหรือกองทุนการจัดการทรัพยากรขึ้นมารองรับการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว ส่วนรูปแบบการเคลื่อนไหวมีทั้งการประนีประนอมและการใช้วิธีรุนแรง ได้แก่ การส่งตัวแทนเข้าเจรจากับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การสร้างแผนที่ป่าชุมชนตามสิทธิการใช้ประโยชน์โดยพฤตินัย (*counter mapping*) การจัดกิจกรรมสาธารณะเพื่อสื่อให้เห็นถึงศักยภาพการจัดการป่าโดยชุมชน การเข้าเป็นสมาชิกเครือข่ายระหว่างชุมชนที่เกิดปัญหาเดียวกัน รวมทั้งการเดินขบวน

ประท้วง ซึ่งการเคลื่อนไหวจะมีรูปแบบและความรุนแรงต่างกัน ตามแนวโน้มความสำเร็จที่คาดว่าจะได้รับ ภายใต้นโยบายและมาตรการที่มักมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสมัยการปกครอง

7.1.2 ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่ม

สำหรับสภาพสังคมภายในชุมชน ที่เป็นเงื่อนไขในการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวหลังจากได้รับผลกระทบประการหนึ่ง ได้แก่ ความมีเอกภาพที่ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านร่วมมือกันง่ายขึ้น เมื่อมีปัญหาใด ๆ มากกระทบต่อความเป็นอยู่ ซึ่งเกิดจากการที่ชาวบ้านทุกกลุ่มบ้านเป็นชาวกะเหรี่ยงเชื้อสายเดียวกัน ทั้งที่อาศัยอยู่เดิมและที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ส่งผลให้ประเพณี ภาษา วัฒนธรรมและความเชื่อ รวมทั้งกฎระเบียบทางสังคมแตกต่างไปจากชุมชนโดยรอบ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ที่แม้ว่าชุมชนได้เริ่มมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้นก็ตาม ก็ไม่พบการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้น จนมีผลต่อภาพลักษณ์เดิมของชุมชนดังกล่าว เนื่องจากชุมชนมีอุดมการณ์ต่อการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายและสมถะ โดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงใดที่มีผลต่อวัฒนธรรมและความเชื่อในชุมชนนั่นเอง แต่ถ้ามีความจำเป็นชาวบ้านอาจจะเปลี่ยนแปลงเฉพาะรูปแบบการปฏิบัติและคงความเชื่อเท่านั้นไว้ เช่น ในกรณีการเข้านับถือศาสนาของบางครอบครัว นอกจากนั้นชุมชนยังมีประวัติศาสตร์เป็นของตนเอง ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงแรกของการสร้างหมู่บ้าน ที่ผ่านการอพยพโยกย้ายเพื่อหาพื้นที่ตั้งหมู่บ้านที่เหมาะสม ประกอบกับการมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีลักษณะของกลุ่มเครือญาติที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน รวมถึงการให้ความสำคัญต่อการปกครองตามวัฒนธรรมชนเผ่า ซึ่งเป็นคนละส่วนกับการปกครองจากรัฐส่วนกลาง

เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ภายในชุมชน ในลักษณะของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งถือหลักการช่วยเหลือตอบแทนกัน (norms of reciprocity) และหลักการมีสิทธิยังชีพ (rights to subsistence) เป็นบรรทัดฐานกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในหมู่บ้าน ซึ่งเห็นได้เฉพาะในการแลกเปลี่ยนในภาคการผลิตทางการเกษตร ที่ปราศจากการคาดหวังผลตอบแทน และการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับการยังชีพ ซึ่งต้องเผชิญกับความยากจนและสภาพแวดล้อมที่แปรปรวน ดังนั้นเพื่อรักษาสถานภาพการยังชีพของครอบครัวให้มั่นคง ชาวบ้านจึงพยายามรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้ โดยดำเนินตามครรลองของการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นและหยุดยั้งความขัดแย้งภายในชุมชน ด้วยวิธีการอะลุ่มอล่วยให้แก่คู่กรณีเมื่อเกิดปัญหา ซึ่งจะสามารถนำไปสู่ความปรองดองในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยรวม

แต่อย่างไรก็ตามการแผ่ขยายของระบบตลาด มักส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ซึ่งช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไปสู่การช่วยเหลือที่หวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรือการแลกเปลี่ยนซึ่งสิ่งที่ไม่สามารถเทียบกันได้เชิงปริมาณ โดยเฉพาะกรณีการช่วยเหลือระหว่างคู่กรณีที่มีความแตกต่างกันทางฐานะ เช่น การช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่อยู่ในภาวะอดอยาก ในรูปการจ้างงานแทนการบริจาคและการแลกเปลี่ยนแรงงานในกิจกรรมที่ไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก เช่น กรณีการสร้างบ้านที่เริ่มมีการว่าจ้างกันด้วยเงินแทนการลงแขก เนื่องจากชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินมากขึ้นจากการยอมรับระบบตลาด ความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือที่มีอยู่เดิม จึงค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์แบบอื่น ที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรในชุมชน ที่เริ่มเปลี่ยนแปลงระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรบางส่วนจากระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมสู่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะที่ดินและแปลงพืชรวมที่ชาวบ้านเข้าครอบครองเป็นสมบัติของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรการผลิต

ดังนั้นความสัมพันธ์ในชุมชน จึงสามารถพบได้ทั้งในรูปของการช่วยเหลือกันตามบรรทัดฐานการแลกเปลี่ยน เพื่อปกป้องความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือกันในเรื่องแรงงานการผลิตข้าวเพื่อการยังชีพ ควบคู่ไปกับความสัมพันธ์ที่มีการคาดหวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากความสัมพันธ์ของชุมชนกับระบบตลาด แต่เมื่อกล่าวโดยรวมความสัมพันธ์ภายในชุมชนก็ยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ที่อาจแปรเปลี่ยนไปจากการช่วยเหลือภายใต้การมีศีลธรรมของชาวบ้าน ไปสู่การช่วยเหลือที่หวังผลประโยชน์ตอบแทน จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นไปตามแนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรมได้ทั้งหมด แต่เนื่องจากความจำเป็นในการยังชีพที่ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิต ชาวบ้านจึงต้องอาศัยกันโดยปราศจากการเอาเปรียบ ที่ก่อให้เกิดการระดมอ่วยในทุก ๆ ปัญหาความขัดแย้ง ความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม จึงเกิดจากการอยู่อย่างสมานฉันท์ภายใต้การพึ่งพากันในการผลิตทางการเกษตรเป็นเงื่อนไขบังคับ

7.1.3 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจร่วมมีระดับบุคคล

การตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มเคลื่อนไหวของชาวบ้าน สรุปได้ว่าเกิดจากการมีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงความเสี่ยง (risk aversion) จากสภาพการณ์ที่ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านเลือกกระทำการใด ๆ ที่มีความเสี่ยงน้อยที่สุด (safety first) เพื่อลดผลกระทบต่อปริมาณอาหาร อันอาจนำไปสู่สภาพอดอยากในครอบครัว

ยืนยันได้จากการให้ความสำคัญต่อการผลิตแบบยั่งยืนซึ่งมากกว่าการผลิตเพื่อการค้า และการจัดการผลผลิตทางการเกษตรที่ได้ไว้เพื่อการบริโภคเป็นอันดับแรก (livelihood security) ไม่ว่าจะ เป็นข้าวที่ใช้เป็นอาหารหลักหรือพืชชนิดอื่น ๆ ที่ปลูกเสริมในแปลง ส่วนที่เหลือจากการบริโภค ก็อาจนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการแลกเปลี่ยนในชุมชน โดยเฉพาะการใช้แลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อเพิ่ม ศักยภาพการผลิตอันมีผลต่อการยังชีพเช่นกัน นอกจากนี้ อาจถูกนำมาแบ่งปันให้แก่ญาติพี่น้อง ที่ต้องเผชิญกับภาวะอดอยาก รวมทั้งการนำออกจำหน่ายภายในชุมชนซึ่งพบได้เฉพาะเมื่อมีการ ร้องขอจากญาติ ๆ หรือเพื่อนบ้านเท่านั้น ส่วนกรณีการนำมาจำหน่ายให้แก่บุคคลอื่นนอกชุมชน สามารถพบเฉพาะกรณีที่ข้าวมีมากพอสำหรับการบริโภคในครอบครัว หรือมีความต้องการใช้เงิน โดยเฉพาะเพื่อประโยชน์ในการผลิตข้าวรุ่นต่อไปและเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย แต่โดยรวมแล้ว ชาวบ้านจะเลือกเก็บสำรองผลผลิต ที่ได้ทั้งหมดไว้เป็นหลักประกันมากกว่าการนำไปใช้ประโยชน์ ด้านอื่น ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการผลิตทางการเกษตร เช่นเดียวกับการพึ่งพาระบบตลาดของชาวบ้าน บางส่วน โดยการใช้เครื่องจักรทางการเกษตรและการจ้างแรงงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต รวมทั้งการลงทุนปลูกพืชเพื่อจำหน่าย ซึ่งต้องลงทุนด้านแรงงาน เวลาและที่ดินอันเป็นปัจจัย การผลิต เนื่องจากการคาดหวังผลประโยชน์ทั้งในรูปแบบอาหารในการยังชีพ ที่เพิ่มขึ้นจาก การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการจำหน่ายผลผลิต ระบบตลาดจึง เป็นทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านใช้หลีกเลี่ยงจากความเสี่ยงต่อความอดอยาก และสร้างความมั่นคงให้ เพิ่มมากกว่าที่เป็นอยู่เดิม

สรุปได้ว่าเพื่อความมั่นคงในการยังชีพ ชาวบ้านจะพยายามทุกวิถีทางที่จะดำรงสถานภาพ ความเพียงพอของปริมาณอาหารในครัวเรือนไว้ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการกับผลผลิตซึ่งอาจจะ ขัดกับการมีสิทธิยังชีพ ที่เป็นพื้นฐานในการกำหนดพฤติกรรมความช่วยเหลือกันระหว่างเพื่อนบ้าน หรือการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้งการยินดีเผชิญกับความเสี่ยงเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ ที่อาจมีผลกระทบต่อกฎระเบียบของชุมชนและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยปราศจาก การให้ความร่วมมือเพื่อส่วนรวม (free rider) และการฉวยโอกาสผลประโยชน์ที่ตนไม่ได้ร่วมมือ ร่วมแรง เช่น การสะสมไม้และเครื่องเรือน ไว้เป็นสมบัติส่วนตัวและเพื่อจำหน่ายเมื่อมีโอกาส ซึ่งละเมิดต่อกฎระเบียบป่าชุมชนที่จัดตั้งขึ้น และการปฏิเสธการเป็นตัวแทนในการติดต่อ ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วนใหญ่ ก็คงเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ถึงแม้จะมีการฉวยโอกาสในผลประโยชน์ของส่วนรวม ทั้งนี้เนื่องจากต้องการรักษาความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในการผลิต รวมทั้งการมีวัฒนธรรม

ที่รักความสงบและมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ จึงเลือกการประนีประนอมกันมากกว่าการสร้างกฎระเบียบขึ้นมาลงโทษการขวยโอกาสดังกล่าว

สำหรับบทบาทของหญิงและชายต่อการตัดสินใจร่วมมือของชาวบ้านในแต่ละครอบครัวสามารถสรุปบทบาทการทำหน้าที่ไว้ 2 ระดับ ได้แก่ ระดับครอบครัว พบว่ามีความแตกต่างกันโดยฝ่ายชายมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการใช้แรงงานและการผลิต ส่วนฝ่ายหญิงมีหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่อาหารการกินของสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งการจัดการทรัพย์สินของครอบครัวและจัดการทรัพยากรในป่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งบทบาทดังกล่าวทำให้ฝ่ายหญิงได้ใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติทุก ๆ วัน จนก่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและผูกพันที่จะดูแลรักษาให้สามารถใช้ประโยชน์ได้นานที่สุด ดังนั้นเมื่อใดที่เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อทรัพยากรที่ตนได้ใช้ประโยชน์ ฝ่ายหญิงจึงพร้อมเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อไม่ให้กระทบต่อบทบาทและหน้าที่หลักของตน ประกอบกับฝ่ายหญิงมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการหารายได้ให้แก่ครอบครัว เพื่อใช้เป็นหลักประกันในช่วงที่เกิดความเดือดร้อนต่อการยังชีพและสร้างฐานะครอบครัวให้มั่นคงมากยิ่งขึ้น ซึ่งบทบาทที่ชัดเจนขึ้นนี้สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้ฝ่ายหญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาทรัพยากรดังกล่าว

ส่วนบทบาทระดับชุมชนตามประเพณีของชนเผ่าที่สืบทอดกันมา ฝ่ายชายจะมีบทบาทที่เหนือกว่าฝ่ายหญิง เนื่องจากการยกย่องให้ผู้ชายเป็นผู้นำชุมชนและเป็นตัวแทนของความแข็งแรง ความกล้าหาญ ที่สามารถนำชุมชนให้รอดพ้นจากอุปสรรคต่าง ๆ ในช่วงการสร้างหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันฝ่ายหญิงได้รับการส่งเสริมอาชีพและเพิ่มบทบาทจากองค์กรเอกชนรวมทั้งการออกไปเรียนรู้สังคมภายนอกชุมชนและได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับฝ่ายชาย ส่งผลให้เกิดความกล้าแสดงบทบาททางสังคม จนเป็นที่ยอมรับของฝ่ายชายและชุมชน ดังนั้นชาวบ้านฝ่ายหญิง จึงมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับชุมชนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม

ดังนั้นการตัดสินใจให้ความร่วมมือเคลื่อนไหวเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งต่อการจัดการทรัพยากร ฝ่ายหญิงจึงมีแนวโน้มที่จะเข้ามาร่วมแก้ไขปัญหาด้วยตนเองและผลักดันให้สมาชิกในครอบครัวเข้ามา มีบทบาท ซึ่งเป็นการตัดสินใจในระดับครอบครัวตามบทบาทหน้าที่ดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนบทบาทการร่วมมือระดับชุมชนฝ่ายหญิง จะมีบทบาททั้งในขั้นตอนของการวางแผน การดำเนินการและการสนับสนุน ซึ่งจะชัดเจนมากในกลุ่มผู้หญิงที่อายุน้อยไม่มีภาระทางครอบครัว ส่วนกลุ่มแม่บ้านจะเลือกให้การสนับสนุนมากกว่าการเข้าร่วมด้วยตนเอง บทบาทของผู้หญิงในการผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาความขัดแย้ง

จึงเป็นการส่งเสริมให้เกิดการตัดสินใจในครอบครัว และสนับสนุนให้การรวมกลุ่มของชุมชนมี ศักยภาพและมีความพร้อมมากที่สุด

เมื่อก้าวโดยรวมปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจร่วมมีระดับบุคคลต่อการรวมกลุ่ม เคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน จึงได้แก่ แนวโน้มของความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นใน การดำรงชีวิต ที่ชาวบ้านจำเป็นต้องตัดสินใจหลีกเลี่ยงจากความเสียดังกล่าว และอิทธิพลจาก ระบบตลาด ที่ส่งผลให้ชาวบ้านเลือกตัดสินใจตามแนวทางที่เอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ที่สามารถ ก่อให้เกิดความมั่นคงต่อการดำรงชีวิตมากที่สุด รวมทั้งความตระหนักต่อปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ของผู้หญิง อันเกิดจากบทบาทหน้าที่ซึ่งผูกพันใกล้ชิดกับทรัพยากรในชุมชนอย่างชัดเจน ซึ่งมีส่ว กระจุนให้เกิดการตัดสินใจร่วมมือของสมาชิกในครอบครัวเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

7.1.4 บริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและปัจจัยภายนอก

จากข้อเท็จจริงในการศึกษาสรุปได้ว่า ชุมชนมีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกจนก่อ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ดังนั้นการรวมกลุ่มจึงต้องพิจารณาเงื่อนไขที่เกิดจาก อิทธิพลของปัจจัยภายนอกชุมชน ที่กระตุ้นและส่งเสริมให้การร่วมมือของชาวบ้านเกิดขึ้นได้ ชัดเจนอย่างเป็นระบบ และสามารถรวมเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนอื่น ที่ประสบกับปัญหา ลักษณะเดียวกัน

ในกรณีความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนและรัฐ ในประเด็นการใช้นโยบายป่าไม้ เิงอนุรักษ์ พบว่ามีส่วนผลักดันให้เกิดการต่อต้านจากชุมชน โดยเฉพาะมาตรการการประกาศ เขตอุทยานแห่งชาติ ที่ประกาศซ้อนทับบนพื้นที่หมู่บ้านและออกกฎ ซึ่งจำกัดสิทธิการจัดการและ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งที่ดินในป่าอันเป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงส่งผลให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบการผลิตแบบยังชีพและจำนวนแปลงพื้นที่ไร่หมุนเวียน จนกระทบ ต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิตในหมู่บ้าน และเป็นชนวนผลักดันให้ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อเพิ่ม ศักยภาพการเรียกร้องและต่อรองกับรัฐ ที่พัฒนาเป็นเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านในที่สุด

ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกที่มีบทบาทในการรวมกลุ่มของชุมชน ได้แก่ มูลนิธิ การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ซึ่งได้ช่วยเหลือโดยเริ่มจากการพัฒนาคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ ของชาวบ้านให้ดีขึ้น จนสามารถสร้างความมั่นคงแก่การดำรงชีวิตให้เพิ่มขึ้นได้ในระดับหนึ่ง รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาความอดอยากและความยากจนที่เป็นปัญหาสำคัญในชุมชน บทบาทและ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นส่งผลให้ชาวบ้านยอมรับและไว้วางใจ ทั้งแผนงานและมาตรการที่ใช้

รวมทั้งตัวบุคลากรของมูลนิธิฯ ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาใด ๆ ขึ้นภายในชุมชน ความช่วยเหลือจากมูลนิธิฯ จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านคาดหวัง

เช่นเดียวกับการเกิดปัญหาความขัดแย้งจากการประกาศเขตอุทยานซ้อนทับที่ทำกิน ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างที่มูลนิธิฯ ได้เข้ามาดำเนินการในชุมชน ถึงแม้ว่าการช่วยเหลือที่เกิดขึ้นจะไม่มี ความชัดเจน แต่มาตรการและการวางแผนงานที่มูลนิธิฯ นำมาใช้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของขั้นตอน การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ให้มีความพร้อมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งพบในรูปการส่งเสริมกิจกรรมสิ่งแวดล้อม การให้ความรู้และสร้างทัศนคติการจัดการทรัพยากร เพื่อให้ชุมชนเกิดความตระหนักและรับรู้ปัญหาได้ด้วยตนเอง การสร้างผู้นำชุมชนที่ได้รับการ ปลูกฝังอุดมการณ์การต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรม เป็นตัวแทนแสดงบทบาทแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น การสร้างเครือข่ายจัดการทรัพยากร การให้ความรู้เชิงกฎหมาย ซึ่งเป็นเรื่องไกลตัวชาวบ้าน รวมทั้งการให้คำปรึกษาแนะนำช่วยเหลือ เมื่อเกิดประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเดิม

ดังนั้นบทบาทของมูลนิธิฯ จึงมีส่วนช่วยพัฒนาจิตสำนึกและอุดมการณ์การต่อสู้ให้แก่ ชาวบ้าน โดยอาศัยความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นพื้นฐาน รวมทั้งช่วยสร้างความหวังในผลสำเร็จ จากการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวให้แก่ชาวบ้าน ที่อาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านอาจจะไม่สามารถทำการ เคลื่อนไหวได้ด้วยตัวเอง ถ้าปราศจากการช่วยเหลือของมูลนิธิฯ ดังนั้นองค์กรพัฒนาเอกชน จึงมี อิทธิพลต่อการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านการประกาศเขตอุทยานฯ ของชาวบ้าน ให้เกิดขึ้นอย่าง ต่อเนื่องและชัดเจนยิ่งขึ้น ยืนยันได้จากการเปลี่ยนแปลงบทบาทของมูลนิธิฯ ตามแผนงานและ เป้าหมายโครงการ ที่ส่งผลให้ความกระตือรือร้นและความตั้งใจในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ของชาวบ้านลดลง รวมทั้งความหวังที่จะประสบผลสำเร็จจากการเข้าร่วมกลุ่มเคลื่อนไหวของ ชาวบ้านลดลงด้วย

นอกจากนั้นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นและสถานการณ์การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ที่พึ่งพา ระบบตลาดทั้งการบริโภคและการลงทุนค้าขาย การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและรูปแบบความ สัมพันธ์ทางการผลิต รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสิทธิการจัดการทรัพยากรส่วนรวมไปสู่ การจัดการในรูปของกลุ่มและบุคคลมากขึ้น ซึ่งให้เห็วาระบบตลาดได้เข้ามามีบทบาทในชีวิต ของชาวบ้าน โดยผลักดันให้เกิดความต้องการสะสมทุนเพื่อใช้แลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ (economic exchange) ที่มีเงินเป็นสื่อกลาง การมุ่งหวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน จึงกลายเป็นเรื่องปกติที่พบได้ในหมู่บ้าน เช่นเดียวกับการได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจาก ทรัพยากรป่าไม้ จึงเป็นไปได้ว่าการที่ชาวบ้านรวมกลุ่มต่อต้านการประกาศเขตอุทยานฯ นั้น เนื่องมาจากต้องการเรียกร้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้นกลับคืน ทั้งในรูปของสิทธิการใช้

ประโยชน์จากป่าและสิทธิการจัดการทรัพยากร ดังนั้นเหตุผลทางเศรษฐกิจจึงเป็นเงื่อนไข ที่ทำให้ชาวบ้านตัดสินใจรวมตัวกันเพื่อต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ซึ่งก่อให้เกิดความกดดันทางเศรษฐกิจ อิทธิพลของระบบตลาดจึงเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการตัดสินใจของชาวบ้าน เพื่อสร้างความมั่นคงในการมีชีวิตอยู่ให้เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

การรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านแม่หมี่และบ้านแม่ต๋อม จึงเกิดจากความต้องการหลีกเลี่ยงจากความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต โดยตัดสินใจเลือกกระทำกรใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความปลอดภัยสูงสุด รวมทั้งอยู่ร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์แบบกลุ่มที่ช่วยเหลือพึ่งพากัน ที่ก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่บ้าน ควบคู่ไปกับแรงผลักดันจากปัจจัยภายนอกชุมชน อันได้แก่ การสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและความสัมพันธ์กับระบบตลาด ดังนั้นการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับรากหญ้า จึงต้องอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มภายในชุมชน ที่สามารถนำไปสู่การร่วมมือกันทำกิจกรรมใด ๆ รวมทั้งการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวจะมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนความกดดันในชุมชนอันเกิดจากการแทรกแซงของระบบตลาดภายนอก จะส่งผลให้ชุมชนสามารถรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและเร่งให้เกิดการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวได้ในที่สุด

7.2 ข้อเสนอแนะ

7.2.1 ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนในระดับรากหญ้าถือเป็นประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจศึกษากันต่อไป เนื่องจากชุมชนในระดับรากหญ้าเป็นกลุ่มชนที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง ที่สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นให้ยั่งยืนได้ในที่สุด แต่ในภาวะปัจจุบันการที่ชุมชนได้มีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอกชุมชน อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในสังคมหมู่บ้านที่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายการร่วมมือของชาวบ้าน จึงจำเป็นต้องทำการศึกษว่าการเข้าสู่ระบบตลาดของชุมชนดังกล่าว โดยเฉพาะชุมชนที่พึ่งพาระบบตลาดอย่างแท้จริงนั้น จะมีผลต่อการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม และการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นมากน้อยเพียงใดและในลักษณะไหน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ใช้เป็นแนวทางการพัฒนาและประยุกต์ใช้กับการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนในพื้นที่มากที่สุด

นอกจากนั้นจากการศึกษาบทบาทของชาวบ้านฝ่ายหญิง ที่ทำให้ทราบว่าผู้หญิงได้มีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่เนื่องจากยังขาดภาพการเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านกรณีการประกาศเขตอุทยานฯ ที่ชัดเจนมากนัก ดังนั้นจึงเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างมากว่าบทบาทของผู้หญิงต่อการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในแต่ละระดับของขบวนการเคลื่อนไหว มีลักษณะและรูปแบบตลอดจนหน้าที่ที่เกิดขึ้นขณะร่วมเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง โดยปัจจัยของการแสดงบทบาทดังกล่าวจะเป็นเงื่อนไขเดียวกับที่ได้ทำการศึกษาไว้หรือไม่ อย่างไร เพื่อนำข้อมูลที่ได้ประกอบการพัฒนาศักยภาพและบทบาทของผู้หญิง ให้มีความเด่นชัดในระดับชุมชนมากยิ่งขึ้น

เช่นเดียวกับการเข้าร่วมมือของชาวบ้านแต่ละกลุ่มบ้านในขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านการประกาศเขตอุทยานฯ ซึ่งสังเกตได้ว่ามีระดับการร่วมมือที่แตกต่างกัน ที่อาจเกิดจากลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนกับสังคมภายนอกโดยเฉพาะระบบตลาด และผลกระทบต่อตารางชีพจากการประกาศเขตอุทยานฯ ของแต่ละกลุ่มบ้านที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งผู้ศึกษาไม่ได้มุ่งศึกษาและเปรียบเทียบไว้ ดังนั้นจึงควรศึกษาเพิ่มเติมเพื่อหาข้อมูลสนับสนุนสาเหตุที่ทำให้ระดับการร่วมมือดังกล่าว มีความแตกต่างกันในแต่ละกลุ่มบ้าน รวมทั้งค้นหาปัจจัยอื่นที่มีอาจมีอิทธิพลร่วม ทั้งๆ ที่เป็นการร่วมมือภายใต้กลุ่มการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมกลุ่มเดียวกัน เพื่อใช้ข้อมูลที่ได้มายืนยันเงื่อนไขการรวมกลุ่ม

7.2.2 ข้อเสนอแนะในการพัฒนา

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นผลกระทบของนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่า ซึ่งมีความขัดแย้งกันระหว่างการจัดการตามมาตรการของรัฐและวิถีการดำรงชีพดั้งเดิมของชุมชน ที่ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในการยังชีพของชาวบ้าน และสามารถนำไปสู่การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านมาตรการดังกล่าวในที่สุด ดังนั้นในการกำหนดนโยบายจึงสมควรมีการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อนการประกาศเขตอุทยานฯ เพื่อนำมาประกอบการออกกฎระเบียบต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรและกำหนดกิจกรรมใด ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

นอกจากนั้นการศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นถึง ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อการรวมกลุ่ม ได้แก่ การที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก ที่ส่งผลให้สภาพสังคมภายในชุมชนเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อกันและบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่ชาวบ้านเคยใช้เป็นหลักในการดำรงชีวิต ซึ่งจะก่อให้เกิดการฉวยโอกาส

(free rider) จากการจัดการทรัพยากร ที่อาจทำให้ชุมชนสูญเสียศักยภาพในการจัดการ ทรัพยากรในชุมชนและเกิดการล่มสลายของความเป็นชุมชนแบบหมู่บ้านในที่สุด ดังนั้นผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ทั้งหน่วยงานของรัฐและสถาบันองค์กรพัฒนาเอกชน จึงสมควรเข้า มาพัฒนาให้ชาวบ้านมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้องทั้งในด้านการพัฒนา อาชีพและการส่งเสริมความรู้ เพื่อป้องกันปัญหาในกรณีดังกล่าว